

УДК 349.2

<https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.41>orcid.org/0000-0001-9859-4174

© Панаско Ю.І., 2025

Ю.І. Панаско**ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ
В ТРУДОВОМУ ПРАВІ: ПОНЯТТЯ
ТА ХАРАКТЕРИСТИКА****Iu. Panasko****PRINCIPLE OF JUSTICE IN LABOR
LAW: CONCEPT AND CHARACTERISTICS**

Анотація. Метою статті є визначення та характеристика принципу справедливості в трудовому праві. Автор обґрунтовує думку, що принцип справедливості є одним із найстаріших принципів сучасної системи загальноправових принципів. Власне, право – це і є втілення справедливості. Воно як інститут суспільства і створювалося для того, щоб забезпечити справедливість, дотримання прав людей через створення загальнообов'язкових правил поведінки. Тому не випадково справедливість стала одним зі стовпів сучасного права як системи загальнообов'язкових норм, категорією, яка стала однією із основоположних засад права. Робиться висновок, яким визначається поняття принципу справедливості в трудовому праві. А саме: принцип справедливості у трудовому праві - це основоположна засада трудового права, що забезпечує збалансоване поєднання інтересів працівника, роботодавця і держави, сприяючи стабільності трудових правовідносин через динаміку останніх і змістовно відображає морально схвалене суспільством співвідношення між правами й обов'язками сторін та забезпечує рівний доступ до праці, рівні можливості для людей – власників здатності до праці, гідні умови праці, та недискримінаційність. Цей принцип реалізується як у нормотворчості, так і в правозастосуванні, будучи критерієм оцінки правових норм. Конституційна юриспруденція підкреслює зв'язок справедливості з розмірністю, рівністю та моральністю правового регулювання.

Принцип справедливості знаходить відображення у міжнародних стандартах праці. У сучасному праві він тісно пов'язаний із правами людини та стандартами гідної праці. Таким чином, справедливість стає не лише абстрактною категорією, а й практичним критерієм для оцінки трудового законодавства. Її присутність у правовій системі дозволяє гармонізувати інтереси суспільства та особи. У результаті принцип справедливості виступає як універсальна цінність і головний орієнтир у розвитку трудового права. Його реалізація дозволяє забезпечити належну якість трудових відносин, їхню стабільність та соціальну справедливість. Саме тому сучасне трудове право і визначається як право справедливості.

Ключові слова: принцип справедливості, працівник, роботодавець, трудові відносини, праця, трудове право, трудові права, трудовий договір, право на працю, принципи права, гідна праця, дискримінація.

Abstract. The purpose of the article is to define and characterize the principle of justice in labor law. The author substantiates the opinion that the principle of justice is one of the oldest principles of the modern system of general legal principles. Actually, law is the embodiment of justice. As an institution of society, it was created in order to ensure justice and respect for people's rights through the creation of generally binding rules of behavior. Therefore, it is no coincidence that justice has become one of the pillars of modern law as a system of generally binding norms, a category that has become one of the fundamental principles of law. A conclusion is drawn that defines the concept of the principle of justice in labor law. Namely: the principle of justice in labor law is a fundamental principle of labor law that ensures a balanced combination of the interests of the employee, employer and state, contributing to the stability of labor relations through the dynamics of the latter and meaningfully reflects the morally approved by society ratio between the rights and obligations of the parties and ensures equal access to work, equal opportunities for people - owners of the ability to work, decent working conditions, and non-discrimination. This principle is implemented both in rulemaking and in law enforcement, being a criterion for assessing legal norms. Constitutional jurisprudence emphasizes the connection of justice with the dimensionality, equality and morality of legal regulation. The principle of justice is reflected in international labor standards. In modern law, it is closely related to human rights and decent work standards. Thus, justice becomes not only an abstract category, but also a practical criterion for assessing labor legislation. Its presence in the legal system allows to harmonize the interests of society and the individual. As a result, the principle of justice acts as a universal value and the main guideline in the development of labor law. Its implementation allows to ensure the proper quality of labor relations, their stability and social justice. That is why modern labor law is defined as the law of justice.

Keywords: principle of justice, employee, employer, labor relations, work, labor law, labor rights, labor contract, right to work, principles of law, decent work, discrimination.

Постановка проблеми. «Справедливість – це соціально-юридичний принцип. Позитивне право затверджує справедливість» [1, с. 113]. Принцип справедливості є одним із найстаріших принципів сучасної системи загально-правових принципів. Власне, право – це і є втілення справедливості. Воно як інститут суспільства і створювалося для того, щоб забезпечити справедливість, дотримання прав людей через створення загальнообов'язкових правил поведінки. Тому не випадково справедливість стала одним зі стовпів сучасного права як системи загальнообов'язкових норм, категорією, яка стала однією із основоположних засад права. При чому це стосується усіх галузей права і трудове право не є виключенням [2, с.119]. Навіть щодо цієї галузі варто наголосити, що саме її, враховуючи історичний контекст, варто назвати у більшому ступеню ніж усі інші правом справедливості.

Відбиток справедливості, як тільки-но було відмічено, закарбовано у кожній з норм цієї галузі, щодо трудового права, то його лейтмотивом є гідна або справедлива праця [3; 4, с.121] і це вбачається із міжнародних стандартів, які закріплюють забезпечення державами виконання у якості свого обов'язку саме справедливих умов праці [5, ст.7].

Напередодні очікування прийняття майбутнього Трудового кодексу України актуальним стає розгляд цього принципу, адже його обов'язково має бути покладено у концепцію побудови нового кодифікованого акту.

Аналіз останніх досліджень. Розгляду принципу справедливості приділяли увагу Н.В. Шелевр [1] (розглядалося питання справедливості як основоположного принципу права), О. Коваленко [4] (розглядався принцип справедливості у контексті реалізації права на безпечні і здорові умови праці), І. Жигалкін [6] (розглядалося питання співвідношення права і справедливості), О.І. Процевський [7] (характеризувалися принципи трудового права), В.І. Фрідманська [8] (досліджувалася справедливість як одна з засад регулювання права на оплату праці).

Разом із тим визначення справедливості саме як принципу трудового права та його характеристика в науці не є дослідженим питанням. На сьогодні це питання, що має прогалини, які і будемо намагатися заповнити в даній роботі.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою статті є визначення та характеристика принципу справедливості в трудовому праві.

Виклад основного матеріалу. Питання принципів права завжди перебувало в центрі уваги юридичної науки, з огляду на фундаментальність цієї правової конструкції. Та й взагалі – принципи права – це одне з первинних питань, розглядаючи яке, можна знайти відповіді за похідними від нього векторами та визначити шляхи розвитку окремих інститутів та певної цілої галузі права.

Відповідно кожен окремий принцип права – це одне із фундаментальних понять не лише філософії права, але й конкретних галузей права як системи загальнообов'язкових правил поведінки, зокрема трудового права.

Витоки трудового права сягають ще римського права. Як зазначав О.І. Процевський, «у далекій давнині справедливість визначали як *justitia est constans et perpetua voluntas suum cuique tribuere* – справедливість є постійна і незмінна воля кожному відплачувати, віддавати по заслугі. Щодо трудового права, то, без сумніву, припускається, що справедливість має бути закладеною у самому змісті норм права і тих суспільних відносинах, що регулює право» [4, с. 13].

Дійсно, цей вислів давньоримського юриста Domitius Ulpianus про справедливість, яка ототожнювалася з постійною і незмінною волею кожному віддати належне, відобразив призначення права. Саме така правова модель права як втілення справедливості віднайшла своє місце у, створених пізніше людством, галузях вже сучасного права. І звісно не оминула і трудове право, яке, враховуючи особливості свого розвитку, однією зі своїх половин – тією, що регламентується диспозитивним методом, виділилося саме з приватного –

цивільного права, яке, як відомо, майже всеціло є результатом рецепіювання римського приватного права.

Хоча, тут варто застерегти від надмірного захоплення саме римським приватним правом для права трудового. І згадати відому дискусію, яка перманентно виникала в правничій площині. Мова про дискусію щодо так званого «повернення трудових відносин у їх первозданне лоно цивільного права» [9; 10]. Представники трудо-правової науки наголошували, що такі спроби означають «ніщо інше як спроби розпочати регрес у людському розвитку і повернутися до рабовласницького устрою, адже у цих дискусіях людина зі своєю здатність до праці, отримуючи назву «робоча сила», одночасно перетворюється із суб'єкта на об'єкт у правовідносинах» [11, с.113]. А О. І. Процевський взагалі рішуче ставив питання: «Невже ми уподобились римським юристам, які в давнину вважали, що раб зовсім позбавлений правоздатності, що він не є суб'єкт права, а об'єкт, схожий на тварину чи річ, як продукт діяльності?» [7, с. 6].

Тобто, римське право, звичайно є джерелом щодо розуміння справедливості як призначення, місії сучасного права, будь-якої його галузі відплачувати кожному по його заслугам. Власне, право само має бути її інструментом, втіленням справедливості. Однак підходи до змістовного наповнення та обґрунтування справедливості, яка має реалізовуватися через правові норми галузі трудового права, звичайно зараз вже інші.

Це має бути сучасна правова реальність, яка вистраждана людиною праці у боротьбі за право бути людиною, суб'єктом права, що володіє унікальною здатністю до праці, а не його об'єктом, збагачена сучасними здобутками цивілізації у вигляді забезпечення гідних умов провадження найманої праці та з урахуванням цінностей розвиненого демократичного суспільства.

Взагалі-то визначення принципу справедливості вчені розглядали у різних галузях права. У цивільній площині принцип справедливості за думкою І.Г. Бабич складається з таких умов поведінки: «1) відповідність поведінки уповноваженої особи до умов договору (якщо він існував) або до актів цивільного законодавства; 2) врахування публічного інтересу і моральних засад суспільства; 3) відсутність зловживання правом» [12, с. 6].

В сімейному праві, принцип справедливості, на думку В.М. Чернеги, - це морально-правова ідея на якій ґрунтується сімейно-правове регулювання відносин на підставі правильного, об'єктивного, неупередженого та збалансованого ставлення до всіх учасників [13, с. 314].

У цивільному процесуальному праві «принцип справедливості у найбільшому ступені виражає загально соціальну сутність права, прагнення до пошуку компромісу між учасниками правових зв'язків, між особою та суспільством, громадянином та державою» [5, с.106].

Представник трудо-правової науки І.П. Жигалкін наголошує, що «право є основним нормативним засобом реалізації принципу справедливості. Право і правові інститути відіграють найважливішу роль в організації обмінних і розподільчих відносинах у суспільстві, в тому числі у розподілі прав і обов'язків між членами суспільства» [6, с.190].

О.О. Коваленко наголошує, що «трудове право як галузь права, що врегульовує відносини із застосування праці як переважної частини людського життя та людської діяльності, як галузь права, що врегульовує трудові права та їх реалізацію – у більшому ступеню ніж усі інші галузі права» є правом справедливості [11, с.195].

Дійсно, в українському трудовому праві принцип справедливості виконує ключову функцію, забезпечуючи фундамент взаємодії сторін трудових правовідносин - баланс між інтересами працівника і роботодавця. Саме завдяки цьому балансу і можливо встановити справедливість дотримуватись її, адже тоді буде відбуватися динаміка трудових правовідносин – вони будуть тривати, бо в них задовольняють свої інтереси обидві їх сторони, а отже вони мають зиск з їх тривалості, тому й мають потребу в них.

Трудове право, регулюючи застосування праці через провадження трудового процесу, що виступає об'єктом трудових правовідносин, у найбільшому ступеню пов'язане із справедливістю. Справедливість тут проявляється як на етапі нормотворчості, коли в норму права закладається певна формула, що схвалюється суспільством і є морально прийнятною так і в правозастосуванні, коли в результаті реалізації певної норми виникають, змінюються і припиняються ці правовідносини і наповнюються конкретним змістом. Змістовно справедливість тут охоплює такі аспекти, що проявляються в трудових правовідносинах і характеризують їх через гідну оплату праці, безпечні умови праці, недискримінацію та соціальний захист. Тобто мова йде про ті цінності, що стали здобутками людської цивілізації.

«Досліджуючи принцип справедливості в трудовому праві слід зауважити, що перш за все, необхідно визначити: чи відповідає та чи інша норма оптимальному співвідношенню між суспільними та індивідуальними інтересами, наскільки норма відображає особисті інтереси працівника, захищає його права і свободи.

Норма права повинна втілювати економічно і соціально обґрунтований оптимальний дозвіл і органічне поєднання громадських, колективних і особистих інтересів. Уявляється, що поєднання інтересів суб'єктів, їх захищеність у праві – цілком можливий критерій справедливості цих норм» [6, с.192].

Інакше кажучи, знов мова йде про збалансування інтересів, про можливість їх реалізації та компромісу, якщо інтереси є протилежними у сторін.

Ці визначення надаються науковцями, а от судова практика розглядає справедливість через такі показники як недискримінаційність та неупередженість. «Справедливе застосування норм права - є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість» [15, с. 274; 16]. «Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом...» [15, с. 274].

Як бачимо, знову акцент робиться на здобутках цивілізації, які дозволяють створити таку площину, що охоплюється правом, де у кожного члена суспільства є можливість рівного доступу до реалізації права на працю, неупередженості щодо оцінки його праці, а отже і можливості на рівних з іншими просуватися по роботі, бути захищеним від незаконного звільнення тощо.

А от Конституційний Суд України розглядає принцип справедливості у прив'язці до принципу розмірності. Так в рішенні від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 він визначає розмірність як елемент принципу справедливості [17, п.4.3], наголошуючи, що «елементи права, зокрема розмірність, рівність, мораль, об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України [17, п.4.3].

Тобто справедливість у трудовому праві полягає у тому, що зміст норм цієї галузі відображує ставлення до людини як до творця матеріальних і духовних благ, визначає право на працю на найвищому рівні як можливості обирати вільно працювати чи ні і якщо так, то в якій формі, формує юридичні гарантії для забезпечення кожної людини можливостями на рівних з усіма реалізовувати своє право на працю навіть тоді коли за об'єктивними причинами в неї немає для цього змоги чи то за природними особливостями, чи то за соціальними обставинами, бути захищеною від незаконного звільнення, мати можливість працювати так і стільки, щоб заробляти собі на життя та мати можливість відновлювати свої сили тощо.

Таким чином, можемо узагальнити характеристики принципу справедливості в трудовому праві і резюмувати, що даний принцип є соціально орієнтованим дороговказом для правозастосування. Він вимагає врахування інтересів обох сторін трудових правовідносин і запровадження компромісу між ними.

У сучасному світі, де гуманізація правових норм набуває особливого значення, роль справедливості посилюється. Це пов'язано з прагненням до соціальної рівності, забезпечення гідності працівника та зниженням правового формалізму. Справедливість стає критерієм ефективності трудового законо-

давства. У цьому контексті вона визначає і зміст правових норм, і їхню інтерпретацію і їхню реалізацію.

Щодо визначення принципу справедливості у трудовому праві, то, використовуючи надбання юридичної науки за різними галузями, найбільш близько розташованими до трудового права, варто зазначити наступне. І. Г. Бабіч надає визначення принципу справедливості у римському приватному праві так: «принцип справедливості є гарантією захисту цивільних прав та інтересів суб'єктів цивільного права, визначає межі здійснення суб'єктивних прав. Його слід розуміти як визначення нормою права обсягу, меж здійснення та захисту цивільних прав та інтересів особи адекватно її ставленню до вимог правових норм; принцип справедливості у цивільному праві забезпечується гарантіями, якими виступають інститут відповідальності та інститут забезпечення виконання зобов'язань» [12, с.14].

Видається, таке визначення має доволі багато питань. Визначення принципу як гарантії є доволі спірним, бо це вже аксіома, що принцип – це засада побудови явища, а гарантія – це порука, забезпечення чого-небудь. Тим більше, що принцип навряд чи не може визначати межі чи обсяг чогось визначені нормою, бо норма ґрунтується на принципі, черпаючи з нього своє наповнення. Але рамки встановлює вже не принцип, а сама норма як правило поведінки. Принцип є фундаментальною категорією і таке подрібнення і деталізація зменшують його потужність. Також якщо принцип розуміти як гарантію, то як тоді можна вести мову що він, тобто гарантія забезпечується гарантіями? Тому, для визначення принципу справедливості у трудовому праві використаємо вже звичне для права розуміння.

Видається, принцип – це фундамент явища, який дозволяє останньому існувати, ефективно функціонувати і створювати як загальне враження про нього, так і змістовне, надаючи матеріал для його побудови.

Важливо, що принцип справедливості реалізується як у матеріальному праві, так і в процесуальних аспектах трудово-правового регулювання. Його дотримання забезпечує правову передбачуваність і довіру до держави, де функціонує таке право.

Принцип справедливості також сприяє запобіганню трудовим спорам і підвищенню якості трудового життя. Він формує етичну основу трудових правовідносин, відображаючи суспільні уявлення про належне, про те, як має бути. У процесі еволюції трудового права принцип справедливості набуває нових змістовних відтінків, що є результатом гуманізації людської цивілізації. І в цьому активну роль відіграє держава через систему юридичних гарантій забезпеченні рівних можливостей для працівників через систему юридичних гарантій, які і є результатами-діями функціонування принципів трудового права, зокрема принципу справедливості.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, на підставі проведеного дослідження можемо вивести поняття принципу справедливості в трудовому праві, а саме: принцип справедливості у трудовому праві - це основоположна засада трудового права, що забезпечує збалансоване поєднання інтересів працівника, роботодавця і держави, сприяючи стабільності трудових правовідносин через динаміку останніх і змістовно відображає морально схвалене суспільством співвідношення між правами й обов'язками сторін та забезпечує рівний доступ до праці, рівні можливості для людей – власників здатності до праці, гідні умови праці, та недискримінаційність.

Цей принцип реалізується як у нормотворчості, так і в правозастосуванні, будучи критерієм оцінки правових норм. Таким чином, справедливість у трудовому праві виконує роль соціально-етичного орієнтира і чинника правової довіри.

Принцип справедливості знаходить відображення у міжнародних стандартах праці. У сучасному праві він тісно пов'язаний із правами людини та стандартами гідної праці. Таким чином, справедливість стає не лише абстрактною категорією, а й практичним критерієм для оцінки трудового законодавства. Її присутність у правовій системі дозволяє гармонізувати інтереси суспільства та особи. У результаті принцип справедливості виступає як універсальна цінність і головний орієнтир у розвитку трудового права. Його реалізація дозволяє забезпечити належну якість змісту трудових відносин, їхню стабільність та соціальну справедливість. Саме тому сучасне трудове право і визначається як право справедливості.

Питання характеристики принципу справедливості у трудовому праві не може бути вичерпаним однією статтею з огляду на його фундаментальність, а тому це питання є перспективним для подальших наукових досліджень.

Література

1. Шелевер Н. В. Справедливість як основоположний принцип права. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Вип. 89 / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2021. С. 113-118. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7e90d72d-f014-4b73-ac32-0830930fa460/content>.
2. Панаско Ю. І. Характеристика реалізації принципу справедливості в правовому регулюванні умов праці. Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди «Право». 2024. № 39. С. 119-126. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/14442>.
3. До 100-річчя Міжнародної організації праці. Департамент міжнародних зв'язків ФПУ. 08.10.2018. Офіційний сайт Профспілки працівників освіти і науки України. URL: <https://pon.org.ua/novyny/6636-do-100-rchchya-mzhnarodnoyi-organizaciyi-prac.html>.
4. Коваленко О.О. Концепт «право на безпечні і здорові умови праці» як складова гідної праці в Україні в реаліях режиму воєнного стану. Збірник наукових праць Харківського національного університету ім. Г.С.Сковороди

«Право». Х. 2022. Вип.36 .с. 114-122. <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/7940>. **5.** Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. ООН: Міжнародний документ від 16.12.1966 рURL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text. **6.** Жигалкін І.П. Справедливість як засадничий принцип трудового права України. Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах : зб. наукових праць за матеріалами «Круглого столу» (м. Харків, 26 травня 2015 р.) / редкол.: С.М. Прилипка та ін. Харків : НДІ ПЗІР, 2015. С. 189–193. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2015/05/26.05.15/Conf_26.05.15_31.pdf. **7.** Процевський О. І. Методологічні засади трудового права: монографія. Х.: ХНАДУ, 2014. 260с. **8.** Фрідманська В.І. Справедливість як одна з ключових конституційних засад регулювання права на оплату праці. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. №3. С. 340-345 URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/265197/261237>. **9.** Майданик Р. Цивільне і трудове право: відмежування суміжних відносин. Судострій і судочинство в Україні. 2007. № 4. С. 105–112. **10.** Майданик Р. Цивільне і трудове право: порівняння методології і міжгалузевих відносин. Юридична Україна. 2008. № 6. С. 36–41. **11.** Коваленко О.О. Свобода волі працівника і роботодавця та її вплив на укладання, зміну та припинення трудового договору: монографія. Харків: ХНАДУ, 2015. 348 с. **12.** Бабич І. Г. Принцип справедливості в римському праві і у сучасному зобов'язальному праві України: автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Одеса, 2006. 22 с. **13.** Чернега В.М. Оціночні поняття в сімейному праві України. Форум права. 2015. № 4. С. 313-317. **14.** Голубева Н. Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права. Актуальні проблеми держави і права. 2010. С. 103-114. URL: <http://www.apdp.in.ua/v53/17.pdf>. **15.** Менджул М. В. Принцип справедливості в правовому регулюванні сімейних відносин в Україні (окремі аспекти): матеріали ІХ Міжнародн. наук.-практ. конференції [„Закарпатські правові читання”], (м. Ужгород, 20–22 квітня 2017 р.) / Ужгородський національний університет; за заг. ред. В.І. Смоланки, О.Я. Рогача, Я.В. Лазура. Ужгород, 2017. Т. 1. С. 271 - 276. **16.** Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04/print1470342840760363>. **17.** Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу) від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-05#Text>.